

فۆرم و ناوه‌رۆک دوانەن لە ئەدەبى مندالان دا

رەزا شوان

ئەدەبى مندالان، ئەدب و ھونەر، گرنگىرىن لقە لە لقەكانى رۆشنېرىيى مندالان.. لە بارەي گرنگى ئەدەبى مندالانەوە، شاعيرى بولگارى(ران بۆسلىن) دەلى: "ئەدب بۆ مندالان، وەكوشىرى دايىك و ھەواي پاك وايه، كە پىويىستە ھەبن"

ئەدەبى مندالان (ھۇنراوه، چىرۆك، شانق) بە پىى كۆمەلېك پىويىستى و مەرج و بنەما و پەنسىپ دەنسورىت، كە لەكەل قۇناغەكانى مندالىدا بىكونجىت و، كوزارشت لە ھىوا و خەون خواستەكانىان بىات. ئەدەبى باشى مندالان، تەنها لە بەشى ناوه‌رۆك و بەها و مەبەست و لە خەيالى شىريين نىيە، بەلكو فۆرمىش بەشە گرنگەي ترىتى، فۆرمىش شىۋازى نووسىن و، زمان و، وشە و رىستە وىتنەي و رەنگ و، ھونەرى جوانى رازاندىنەوە دەگۈيتەوە.. پىويىستىشە سەرناوى بابەتەكانى ئەدەبى مندالان كونجاوبىن لەكەل ناوه‌رۆكى بابەتى نووسىنەكان دا.

بىكومان خەيال زۆر گرنگە لە داهىنان و كارى ئەدەبى و لە ھەر كارىكى تردا.. ھەموو كارىك لە پىشدا، بە خەيال لە ھۆشى مروقدا بەرجەستە دەبى.

كەواتە فۆرم و ناوه‌رۆك، دوو رەگەزى پىكمەوە نووساوى تەواوكەرى ئەدەبى مندالان، يَا بلىين دووانهن و دوو گيان لە يەك جەستەدا، لە يەك جىاڭىرىن زەممەتە.. لەم بارەيەوە نووسەرى مىسىرى (ئەحمدە نەجىب) دەلى: "پىويىستە دلىبابىن لە گرنگى تەواوكەرى، لە نىوان فۆرم و ناوه‌رۆك دا، كە بە هىچ شىۋەيەك لە يەك جىا ناڭرىتەوە، ھەرىيەكىيان تەواوكەرى ئەمۇي ترىيانە، بەبى يەكترى ناتەواھىن.. بەلكو پىويىستە بە پىى پىوھە دروستەكانى ئەدەبى مندالان پىكمەوەيان بېھستىنەوە"

لە ئەدەبى چاپكراوى مندالاندا، ھەر يەكە لە وىتنە و رەنگەكان و قەوارەي پىتەكان و شىۋەي چاپكىدىن و، دىزايىن و رازاندىنەوەي ھونەرىش، گرنگى و بايەخيان ھەيە، پىويىستە نووسەران و دەزگاكانى چاپكىدىن، ئەم راستى و لايەندەش فەرامؤش نەكەن.

دىيىنەوە سەر ناوه‌رۆك، زۆر بە كورتى و بە چېرى مەبەست و بەها ئەدەبىيەكانى ئەدەبى مندالان لەم حەوت كۆمەلەيەدا رىزبەند دەكەين:

۱- کۆمەلەی بەهای خودى: ئەمەيان پەيوەندى بە خودى كەس خۆيەوە ھەيە، لە رۇوي جەستەيى و هۆش و دەرۈونى و ھەلسۈكەوتەوە، بۇ نموونە: تەندروستى، رووخسار، چالاکى، راستىكۆيى، گونجان بە باشى، گەشىبىنى، ئارەزوو، خۆپاڭرى، بېرىۋەخۆبن، ئەمانە و چەندىن خەسلەتى كەسى تريش ھەن.

۲- کۆمەلەی بەهای كۆمەلایەتى: پەيوەندى بە خەسلەتانەوە ھەيە، كە لە كەسانى كۆمەلدا ھەن، لە پەيوەندىيەكانى نىوانىيان و، لە شىوازى رەفتار و ھەلسۈكەوتكردىيان لەكەل يەكترى دا، لەوانەش: خۆشەويسىتى و رىز لە نىوان كەسوکار و كەسانى تردا، پېشىكەش كردنى يارمەتى بە كەسانى پېۋىست، ھاوكارى، بەخشىن، لېبۈوردىن،...هەت.

۳- کۆمەلەی بەهای نىشتمانى و نەتەوايەتى: ئەمەيان پەيوەندى بە ھەموو مرؤفەوە ھەيە، وەكو: ھاوبەستەبوون و سۆز و خۆشەويسىتى بۇ نىشتمان، شانازى كردن بە گەل، رىزىگرتن لە داب و نەريت و لە كەلەپۇرى نىشتمانى، ئامادەبوون بۇ خەبات كردن و، خۆبەختىرىن لە پىناوى گەل و نىشتمان دا،...هەت.

۴- کۆمەلەی بەهای مرؤفایەتى: ئەمەش وەكو مرؤف پەيوەندى بە مرؤفەوە ھەيە، پەيوەستىش نىيە بە كات و شويىنەوە، سوودىشى بۇ ھەموان ھەيە، لەوانەش: ئازادى، ديموكراتى، يەكسانى، دادپەرەرى، رەتكىرنەوەي رەگەزپەرسىتى و جياوزى، ئاشتىخوازى، بانگەشە بۇ ئاشتى و پېكەوە سازان و ڈيان، رووحى يارمەتىدان، ڙىنگە و سروشت پارىزى، چاكەخوازى و پىاوهتى، بەخىنەدەيى،...هەت.

۵- کۆمەلەی بەهای پەرەردەيى: ئاراستەكردن و رېنمايى كردنى مندالان، بۇ بەها بالاكانى وەكو: دادپەرەرى، يەكترى قبولىرىن، رىزىگرتن لە كەسانى تر و لە راي جياواز، چاندىنى رووحى يارمەتىدان، خۆشەويسىتى، خۆنەپەرسىتى، ويسىتى بەرژەوەندى گىشتى، ھاوكارى، ھاوخۆشى، ھاوخەمى، رىزىگرتن لە ياسا و دەستوور،... هەت.

۶- کۆمەلەی بەهای خۆشىوودى و جوان ويسىتى: مرؤف بە سروشتى حەزى بە خۆشى و شادى و، بە جوانى و قەشەنگىيە، بە فەرە رەنگى و رەنگىنېيە، بە ھەمەچەشىنەبى ھەيە.. حەزى بە يارى و شادىيە، بە زەردىخەنە و پېكەنینە، بە كۆرانى و شايى و سەما و ھەلپەرىنە، بە بەزم و رەزم و سوعبەتە، بە جوانى و خۆپازانەوە و جوان دەركەوتە.. بە كۆل و باخچە و، بە دىمەن و سروشتى جوان و سەيرانە،...هەت.

7- کۆمەلەی زانستى تىۋرى: پەيوەندى بە بروابۇون بە زانىارىيەوە ھەيە.. بە داهىتىن و بە رۆلى زانىارى لە پېشکەوتىن و خۆشى.. وەكى: خۆشەويسىتى زانستى و زانىارى، خۆشەويسىتى خۆدەرخستن و توانا دەربېرىن، ئارەزۈوكىرىنى خويىندىنەوە، ئارەزۈوكىرىنى گورپان و داهىتىن و نويخوازى،...هەتى.

وەكى تىپىنى دەكەين پۆلەن كىرىنى ئەم بەھايانە، لە تايىبەتمەندىيەوە بۆ گەشتى سەردەكەۋى.. يَا لە بازنىھى خۇودى كەسىيەوە، بۆ بازنىھى كەشتىي مەرقاھىتى.. بەھاكانىش تىكەلاؤى و پەيوەندىييان بە يەكەوه ھەيە و.. ئەلقە تىكەلەكىشىن.

پېيوىستە لە ھەموو رووچىكەوە، فۆرم و ناومەپكى ئەدەبى مەندالان، گونجاوبىن لەگەل قۇناغەكانى مەندالى و.. تايىبەتمەندىيەكانى ھەر قۇناغىك.. نووسىن بۆ مەندالان پېيوىستى بە شارەزايى پەروەردەبى و دەرەونناسى مەنداڭ و بە فەرەھەنگى زمانى مەندالان ھەيە.. نووسىن بۆ مەندالان كارىكى زۆر ھەستىيارە.. پېيوىستە نووسەرانى ئەدەبى مەندالان، ھەموو مەرج و بىنما و پەھەنسىپەكان و ئامانچەكانى ئەمەرپ و داھاتووى مەندالان لە بەرچاو بىرىن.. چونكە مەندالان بەشىكىن لە ئەمەرپ و.. ھەموو داھاتووشىن. لەم روانكەيەوە، نووسەرانى ئەدەبى مەندالان دەبىن ئەوھ بىزانن كە چۈونەتە بىن بارى ج ئەركىكى پېرۇز و چارەنووساازەوە.. بۆيە نووسەرانى دەلسۆز و شارەزا و پېپۇرى ئەدەبى مەندالان گەوهەرى گران بەھان و.. لە ھەموو ولاتىكدا جىئى رىيىن و، ئەرك و رۆلىان بەرز دەنرخىنن.. چونكە ئەمان رۆلىكى گەنكىيان ھەيە لە گورپان و لە داهىتىن و لە دروستكىرىنى نەوهەيەكى زۆر زانتىر و داھاتووچىكى گەشتىر و شياوترىدا.. دروستكىرىنى مەرقى دروستى ئايىندەش، زۆر قورستە لە دروستكىرىنى بالاترین بورج و تاواھر و كۆش و تەلارى چەند نەۋەمى.

لە بارەي گەنكى رۆلى نووسەرانى ئەدەبى مەندالان، نووسەرى فەرەنسى (فەرەنسىس فيدال) دەللى: "نووسەرانى ئەدەبى مەندالان دەتوانى چىئى و خۆشىي جىهان - بەلکو خودى جىهان - بىگۈن" ئەم قىسە و بۆچۈرونەي فەرەنسىس تەنها بە قىسە و حەز نايەتە دى، بەلکو بەگراودىكى رۆشنىبىرى و شارەزايى و تواناى بوارى نووسىن و كۆشش و كارى جدى و شەونخونى دەۋىت لە بوارى ئەدەبى مەندالان دا.

رەزا شوان

نەرويچ: ۲۰۱۷